

O SUSTAVIMA U DIJALEKTOLOGIJI

0. Termin *sustav* upotrebljava se u dijalektologiji, bilo sam bilo kao dio složenice ili s atributima, što zavisi od jezika, u četiri značenja. Ta su značenja:

- 1) sustav znakova, kôd,
- 2) dio jezičnog sustava koji se odnosi na neku od jezičnih razina (fonološki sustav, leksički sustav itd.) i na još manje dijelove pojedinih razina (vokalni sustav, sustav padežnih nastavaka, leksičko polje itd.),
- 3) sveukupnost dijalektalne (teritorijalne i povijesne) različitosti nekog jezika (ili čak i srodnih jezika) kao cjelina i dijelovi te cjeline, i
- 4) grafički način prikazivanja dvaju ili više jezičnih sustava, kodova, da se istaknu sličnosti i razlike.

Sustavi pod 1) i 2) nisu specifični za dijalektologiju, oni su predmet proučavanja lingvističke znanosti uopće. Sustavi u značenju pod 3) i 4) karakteristični su za dijalektologiju, ali se njima bave, odnosno mogu baviti, i druge lingvističke grane (povijest jezika, sociološka lingvistika).

1. 1. Iako su sustavi u značenju pod 1) i 2) općelingvistička pitanja, o njima se raspravljalo i u dijalektologiji. Razlog je tomu što o njima još nije rečena posljednja riječ pa se o tome živo raspravlja i u ovom trenutku.¹

De Saussure upotrebljava termin *jezik* (*langue*) u dva značenja: jednom u značenju kôda, a drugi put misli na *komunikacijski potencijal koje povijesno izrasle zajednice*.² Međutim, u definiranju jezika kao zatvorenog sustava znakova nije uvijek nedvosmislen. To će pokazati ovi citati: (a) »Između svih individua tako povezanih govorom ustanovljava se neka vrsta proseka«,³ (b) jezik kao sustav »virtuelno postoji u svakom

¹ Usp. R. Katičić, *Oko temelja jezikoslovlja*, Suvremena lingvistika, 9, Zagreb, 1974.

² Katičić, o. c., str. 7. Pitanje je da li se tu radi o stvarnoj nedosljednosti jer je iz konteksta jasno o čemu se radi.

³ F. de Sosir, *Opšta lingvistika*, Beograd, 1969, 22.

mozgu, ili, tačnije, u mozgovima jednog skupa individua; jer, jezik ni kod jedne od njih nije potpun, on postoji savršeno samo u masi⁴ i (c) »Jezik postoji u zajednici u obliku zbira otisaka u svakom mozgu, otprilike kao neki rečnik čiji bi svi primerci, istovetni, bili podjeljeni između pojedinaca.«⁵ Prema (a) i (b) »primjerci rječnika« nisu istovjetni što se tvrdi u (c). Potrebno je, međutim, uzeti u obzir da je (c) metafora, upotrijebljena da se slikovito predoči jedan odnos, ali bez pretenzije da pogađa bit stvari, što metafora rijetko može, a i sam autor se ograđuje. Dakle, kao de Saussureov stav potrebno je uzeti da »primjerci« pohranjeni u mozgovima nisu identični, nisu potpuni. Kada to tako uzimamo, javlja se novo pitanje. De Saussure, naime, nigdje ne kaže koje su to razlike, nepotpunosti koje postoje između članova zajednice koji se služe istim jezičnim kodom, a koje to nisu, koje već pripadaju drugom kodu. Jesu li to razlike u okviru jednog veoma homogenog idioma kao što je to, npr. standardni jezik ili mjesni govor gdje postoje različiti »stilovi«, obilježeni sociološki, kontekstualno, npr. pisani — govorni stil? Da li su to još manje razlike koje postoje i između pojedinaca kada se služe istim stilom, tj. razlike između idiolekata, ili to mogu biti i veće razlike kao što su to razlike između dvaju idioma, npr. između standardnog jezika i nekog lokalnog govora ili između dvaju lokalnih govora? Zadnju mogućnost treba odbaciti jer de Saussure kasnije, kada govori o dijalektnoj različitosti, jasno kaže da su dva mjesna govora dva zasebna jezična sustava⁶. Njegov stav prema prvim dvjema mogućnostima ne može se sa sigurnošću utvrditi. Kako u mjesnom govoru postoje također znatne razlike koje su označene i individualno, ali i sociološki, može se ipak reći da to sve ulazi u masu koja daje *prosjek* koji je onda »sistem koji zna samo za svoj vlastiti poredak«.

Hjelmslev kao dosljedan sosirovac, stvarajući svoju teoriju jezika kao zatvorenog sustava znakova, ne govori o tome koji je to sustav koji se uzima kao takav, gdje će ga uzeti, odnosno da li će i on tražiti prosjek, ili njegov sustav kao striktno diskretan ne može biti prosjek.

Sapir uočava različitost jezične upotrebe i između pripadnika jedne jezično veoma homogene zajednice i tu ide dalje od de Saussurea. »Dva čovjeka iste starosti i iz istog mjesta, koji govore posve istim (mjesnim) govorom i pripadaju istim društvenim krugovima razlikuju se ipak u ponekim svojim jezičnim navikama... U određenom smislu moglo bi se reći da ta dva čovjeka zapravo i ne govore istim jezikom, već prije dvama dijalektima istoga jezika«⁷. Sapir ovdje, u stvari, definira idiolekt. Odmah nakon toga ističe da individualne varijante ne mogu imati isti rang kao dijalektne različitosti, makar one bile veće od dijalektnih. Kaže i zašto

⁴ F. de Sosir, o. c., 23.

⁵ F. de Sosir, o. c., 24.

⁶ »Jezici koji se međusobno vrlo malo razlikuju zovu se dijalekti«. Usp. F. de Sosir, o. c., 231. Vidi i točku 5.

⁷ E. Sapir, *Die Sprache*, München, 1961. 138. (Budući da mi pri pisanju referata nisu bili uvijek dostupni originalni tekstovi, odlučio sam da sve citate prevedem, iako sam svjestan nedostataka takva postupka.)

je to tako: »Što nas priječi u tome da te anomalne pojedince ne uzimamo kao govornike različitih dijalekata, činjenica je da se njihove osobine promatrane kao jedna cjelina ne daju razvrstati ni u koju drugu normu osim u normu njihove grupe«⁸. Sapir, dakle, za određivanje, ovjeravanje onoga što ulazi u jedan isti jezični kôd svjesno i deklarirano primjenjuje vrijednosni sud. U tome je dosljedniji od Bloomfielda, za kojeg je, kao behaviorista, jezična različitost maksima lingvistike, ali želeći biti dosljedan deskriptivist, tj. želeći uzeti u obzir sve što je zabilježeno, svjesno ili nesvjesno prelazi preko činjenice da bi mogli biti zabilježeni i drugi podaci. Bira se što će biti zabilježeno, unaprijed se ovjerava. I Sapir i Bloomfield imaju vrijednih zapažanja o tzv. sporazumijevanju o kodu kojim će se vršiti komunikacija,⁹ što je također zanimljivo za suvremenu dijalektološku teoriju koja traži da se kao polazište daljeg istraživanja utvrdi određen jezični sustav, odnosno njegovi dijelovi-sustavi, i to sustav mjesnog govora kao najmanje jedinice.

Utvrđivanje sustava mjesnog govora, konkretno sustava-dijela, i to fonološkog, kao polazišta za dijalektološko istraživanje tražio je već Trubeckoj¹⁰.

U daljim teoretskim razmišljanjima američki deskriptivisti dolaze do zaključka da se diskretan jezični sustav, kôd, nalazi samo u pojedinaca i uvode pojam i termin *idiolekt*. O problemima koji se javljaju primjenom te kategorije, posebno s obzirom na dijalektologiju, pozabavio se U. Weinreich¹¹. On navodi dva prigovora koja su već i prije njega bila stavljena zahtjevima da idiolekti budu objekt lingvističkog opisa i istraživanja. Prvo, idiolekt će biti prije vrsta dijalekta u dvoje (*dialecte à deux*) nego jezik jedne osobe. Drugo, postoje razlike i u okviru idiolekta koji se dalje može dijeliti u »stilove«. Ipak, to bi bio najhomogeniji objekt opisa. Međutim, opis samo jednog idiolekta u jednoj vremenskoj točki ne bi bio dovoljno zanimljiv da bi bio vrijedan truda. Isto tako primjena strogo principijalne i tipične strukturne analize dovela bi do paradoksa sličnih Zenonovim primjerima. Takvom metodom ne mogu se opisati djelomično slični i djelomično različiti jezični sustavi, što je upravo predmet proučavanja dijalektologije. Zbog toga je potrebno odstupiti od ekstremnih strukturalističkih zahtjeva. To znači da treba apstrahirati individualne razlike i opisivati sustave u pojedinim točkama u prostoru i vremenu, kojih se razlike, uz sličnosti, ne mogu zanemariti. Weinreich traži točan opis tih diskretnih sustava da bi se mogli međusobno tipološki komparirati i sagledati u dijakroniji, ali ne kaže kako apstrahirati različitosti koje postoje među idiolektima i koje treba zanemariti, a koje ne treba.

⁸ Sapir, o. c., 139.

⁹ Katičić, o. c. 8.

¹⁰ N. Trubetzkoy, *Phonologie und Sprachgeographie*. Travaux du Cercle linguistique de Prague 4 (1931). Ovdje se citira prema N. S. Trubetzkoy, *Grundzüge der Phonologie*. 4. Auflage, Göttingen, gdje je navedeni članak tiskan kao dodatak.

¹¹ U. Weinreich, *Is a structural dialectology possible?* Word 10 (1954), str. 388—400.

Ivić kaže da se »varijante koje koegzistiraju u istom lokalnom govoru posmatraju kao sistem (jezičkih) sistema od kojih je svaki vezan za određeni društveni sloj, generaciju ili stilsku funkciju«¹².

Stankiewicz¹³, nadovezujući se na Weinreicha, govori o supostojanju različitih stilova unutar jednog jezičnog sustava i kaže da im je potrebno dati odgovarajuću važnost. Treba proučavati (stilističke) alternante koje se čuvaju na vertikalnoj, vremenskoj osi i na horizontalnoj, prostornoj osi. One uvjetuju defonologizaciju, fonologizaciju i refonologizaciju, promjene u fonologiji o kojima je govorio Jakobson u početku fonološkog proučavanja jezika. Zbog toga je potrebno proučavati i nedistinktivna obilježja koja otkrivaju strukturnu konvergenciju. Valja se osvrnuti na Jakobsonovo mišljenje¹⁴ o različitostima u okviru jedne jezične zajednice koja može biti i mjesni govor, a što nas, kako se već vidjelo, posebno zanima. On kaže: »Svaka promena prvobitno pripada lingvističkoj sinhroniji: i stara i nova varijanta javljaju se istovremeno u istoj govornoj zajednici, prva kao arhaičnija, druga kao modernija jezička osobenost, s tim što starija pripada više eksplicitnom, a novija više eliptičnom jezičkom stilu; i jedan i drugi »stil« međutim manifestuju se samo kao potkodovi jednog te istog kovertibilnog koda. Svaki je potkod sam po sebi u datom trenutku nepromenljiv sistem kojim upravljaju strogi strukturalni zakoni, dok međusobno prožimanje ovih parcijalnih sistema otkriva svu elastičnost i dinamičnost zakona koji omogućuju prelazak jednog takvog sistema u drugi«¹⁵. Tu je sve veoma jasno, ali čini mi se, da, s obzirom na uobičajenu terminologiju, nije sve najsretnije rečeno. Kaže se: *stilovi su potkodovi ili parcijalni sustavi jednog konvertibilnog koda*. I prvi i drugi termin upotrebljavaju se i u drugom značenju od onog u kojem ih je upotrijebio Jakobson, npr. njemački *Teilsystem* za fonološki sustav ili njegove dijelove. Bolje bi bilo reći, kao što to čini Ivić, *kodna varijanta (alternanta)*, odnosno *varijanta (alternanta) koda*. Tada bi bilo moguće reći (*kodna*) *varijanta* toga i toga *sustava-dijela*, a termin bi govorio i o biti stvari. Kodne bi varijante bile u različitim odnosima: slobodne, uvjetovane, stilističke itd. Terminološki paralelizam s učenjem o fonemu nije tomu zapreka jer su i predmeti u sličnim odnosima.

Martinet govori o »aktivnoj, obaveznoj jezičnoj normi« i »pasivnoj normi koja je mnoga labavija i tolerantnija« te o »osobnom sustavu«¹⁶. Također kaže da pisani i govorni jezik mogu biti »različiti sistemi«¹⁷.

¹² P. Ivić, *Osnovni aspekti strukturalne dijalekatske diferencijacije*, Makedonski jezik, 1—2, 1960/61, str. 81—104.

¹³ E. Stankiewicz, *On discreteness and continuity in structural dialectology*, Word, 13 (1957), str. 44—59.

¹⁴ R. Jakobson, *Prinzipien der historischen Phonologie*, Travaux du Cercle linguistique de Prague, 4 (1931), str. 234—240.

¹⁵ R. Jakobson, *Tipološke studije i njihov doprinos komparativnoj lingvistici* u knjizi *Lingvistika i poetika*, Beograd, 1966, str. 275.

¹⁶ A. Martinet, *Grundzüge der allgemeinen Sprachwissenschaft*, Stuttgart, 1970, str. 137.

¹⁷ A. Martinet, *Jezik i funkcija*. Sarajevo, 1973, str. 146.

Znači: u okviru jedne šire norme (Jakobson: konvertibilnog koda) postoji više »labavijih« normi (Jakobson: potkodova, parcijalnih sustava), tj. kodnih varijanti koje su osobni sustavi — idiolekti. Martinet se tu slaže s Jakobsonom. Međutim, Martinet kaže i to da su »supostojeći stariji i mlađi oblik samo jedan za drugim slijedeći stadij iste jezične upotrebe, od supostojeće različite jezične upotrebe«¹⁸. Kao da se govori suprotno onom što je navedeno kao prvo i kao da nije jasan odnos sinkronije i dijakronije.

Avanjesov također spominje različite »stilove« »na bilo kojoj teritorijalnoj točki«, tj. u nekom mjesnom govoru, ali kaže da je za dijalektologiju najvažniji neutralni stil svakodnevnog života (»različiti elementi stilistički neutralnog dijalektnog jezika na raznim teritorijima«¹⁹). Na drugom mjestu isti autor navodi supostojanje »elemenata raznih sustava u realnoj govornoj djelatnosti (raznih dijalektnih sustava, sustava književnog jezika i mjesnog dijalektnog sustava, relikata mjesnog starijeg sustava u odlasku i elemenata mjesnog mlađeg sustava koji dolazi) na potki glavnog i dominirajućeg«²⁰. Opisujući mjesni govor (mikrosistem), dijalektolog ujedno luči sve ono što izlazi iz njegovog okvira, dajući tomu odgovarajuću interpretaciju. Prema tome, model mjesnog govora, kao osnovnog diskretnog sustava u dijalektologiji, čini neutralni stil osnovnog i dominirajućeg sustava koji se javlja u govoru (parole) toga mjesta. O postupku za izbor onoga što ulazi u taj sustav Avanjesov ne kaže ništa. Zanimljiv je stoga njegov stav da za grupiranje dijalekata nedistinktivna obilježja mogu biti važnija od distinktivnih (v. točku 3).

Chomsky, suočen s nesavršenošću izvornog govornika; služi se konstruktom idealnog govornika koji proizvodi samo ovjerene tekstove, tj. tekstove koji su proizvedeni na jednom kodu bez varijanti, ali ni on ne pruža egzaktne kriterije za konstruiranje takva idealnog govornika.

I u najnovijim se razmišljanjima o navedenom pitanju često više postavljaju pitanja nego što se pružaju određeni odgovori. Nekoliko primjera. »Čini se, međutim, da je vrijedno razmisliti nije li jezik u znakovnom smislu samo sastavnica jezika u društvenome. Ovaj bi drugi po tome bio širi pojam i obuhvaćao bi, uz ostalo, skup znakovnih jezika.« Govori se o *kodnim svojstvima, kodnom izboru*, ali »komunicirati se može istovremeno samo jednim kodom«. Ovjerenost kao jedna od temeljnih kategorija lingvističke teorije »po svojoj je naravi vrijednosni sud«. »Jezični opis kao model kôda zavisit će od takva ishodnog opredjeljenja«. Kao zaključak s obzirom na ono što je za nas ovdje zanimljivo, proizlazi: »Teško je pitanje kako se taj odnos jezičnih sustava koji supostoje u izražavanju i sporazumijevanju jedne jezične zajednice može formalno opisati«²¹.

¹⁸ A. Martinet, *Grundzüge* . . . , 38.

¹⁹ R. I. Avanesov, *Lingvističeskaja geografija i struktura jazyka* u knjizi *Voprosy teorii lingvističeskoj geografii*, Moskva, 1962, str. 10.

²⁰ R. I. Avanesov, *Opisatel'naja dialektologija i istorija jazyka* u knjizi *Slavjanskoe jazykoznanie, V meždunarodnyj s ezd slavistov*, Moskva, 1963, 295.

²¹ Katičić, o. c.

D. Brozović²² u prijedlogu svoje hijerarhije idioma uzima također mjesni govor kao jedini diskretan sustav — on kaže *konkretan* — kao osnovnu jedinicu dijalektne različitosti.

1.2. U početku dijalektološkog istraživanja susrećemo već neke postupke o kojima se teoretski raspravljalo u strukturalnoj dijalektologiji i općoj lingvistici. Izrađuju se gramatike mjesnih govora (Ortsgrammatik), dakle uzima se kao jedinica dijalektološkog proučavanja ono što je i danas općeprihvaćeno. Objekt proučavanja bio je često sam autor, njegov jezik, kôd (Autophonie), dakle idiolekt. Prvi je takav rad bio rad švicarskog dijalektologa J. Wintelera, koji je čak primijenio fonološke metode opisa²³. Do danas ima mnogo sličnih radova, ali obično to nisu opisi idiolekta, već su obuhvatniji, respektiraju sve primijećene, točnije sve odabrane različitosti u kojem mjesnom govoru. Takvi se radovi izrađuju paralelno s radovima geografske lingvistike. Međutim, tu bitne razlike, s obzirom na utvrđivanje jezičnih činjenica, nema: i za radove lingvističke geografije trebalo je izvršiti izbor među različitostima. Neki noviji strukturalni dijalektološki radovi baziraju se opet isključivo na građi iz opisa mjesnih govora²⁴. Kao uzor strukturalnog opisa jednog mjesnog govora navodi se Isačenkovo *Narečje vasi Sele na Rožu* iz 1939²⁵.

1.3. Iz izloženog slijedi da se u dijalektologiji kao diskretan, zatvoren jezični sustav, kôd, uzima mjesni govor. Međutim u stvarnosti ni on nije posve jedinstven, uvijek ravan samome sebi, tako da se ne može mjeriti. Po jednim mišljenjima različitosti u sustavu odnosno različite podsustave, varijante sustava potrebno je uzeti u obzir (Stankievicz), po drugima apstrahirati, izvršiti izbor i načiniti model dominirajućeg sustava (Avanjesov). Mora se voditi računa da sve ono što se zabilježi, što se pojavljuje u govoru (parole) u nekom mjestu nisu pojave iste vrste. Treba razlikovati dvije stvari: različitosti koje smo nazvali kodnim varijantama i različitosti koje su rezultat interferencije, i to posebno faze prebacivanja. Interferencija i višejezičnost shvaća se u običajenu smislu, tj. obuhvaća služenje s više jezika i više dijalekata, višedijalektnost²⁶. Budući da je predmete potrebno precizno ograničiti, višejezičnost bi počinjala kada se radi najmanje o dva jezika, koda, koji su ranga mjesnoga

²² D. Brozović, *O strukturalnim i genetskim kriterijima u klasifikaciji hrvatskosrpskih dijalekata*. Zbornik za filologiju i lingvistiku, III, Novi Sad, (1960), str. 77. i D. Brozović, *Standardni jezik*. Zagreb, 1970, str. 10. i dalje.

²³ J. Winteler, *Die Kerenzer Mundart des Kantons Glarus in ihren Grundzügen dargestellt*, 1876. Usp. M. Ivić, *Pravci u lingvistici*, Ljubljana, 1969, str. 117, i H. Löffler, *Probleme der Dialektologie*, Darmstadt, 1974, str. 25.

²⁴ H. Löffler, o. c., str. 26, navodi kao primjer djelo B. Panzer, W. Thümmel, *Die Einteilung der niederdeutschen Mundarten auf Grund der strukturellen Entwicklung des Vokalismus*, 1971.

²⁵ M. Ivić, o. c., 73.

²⁶ Bilo bi dobro terminološki razlikovati pojave i na toj razini pa bi se termin *bilingvizam* mogao upotrebljavati za međujezičnu interferenciju, a termin *diglosija* za međudijalektnu. Martinet se suprotstavlja tom razlikovanju.

govora²⁷. Prema tome, ta višejezičnost ne uključuje *prirodnu višejezičnost* po kojoj su *jezici* idiolekti i različiti stilovi unutar njih. S obzirom na tako shvaćenu višejezičnost, mjesni govor je sustav koji se suprotstavlja isto takvim sustavima, bez obzira na eventualno relativno male razlike među njima a čine ga kao sastavnice kodne varijante. To dvoje Avanesov ne luči dovoljno. Druga je postavka, koja se ne prihvaća, da se svaka varijanta, svaki idiolekt suprotstavlja direktno istoj takvoj jedinici drugog mjesnog govora na isti način kao i istoj jedinici mjesnoga govora kojeg je sama član, tj. da postoji kontinuum idiolekata s djelomičnim razlikama i sličnostima. U stvarnosti ima i takvih situacija, ali se redovno susreću one za koje sami govornici kažu: »oni u susjednom mjestu govore skoro kao mi, ali oni kažu tako i tako, a mi samo ovako«. Ovdje se u prilog prihvaćenu stavu može, osim navedenih mišljenja i argumenata, navesti i fonološki kriterij da su granice koje postavlja fonologija oštre (Trubeckoj), uz ogradu da i govornici istog mjesnog govora mogu imati različit fonološki sustav.

Ako se prihvaćeni stavovi primijene na konkretnu situaciju, imamo ovu sliku. U okviru mjesnoga govora postoje kodne varijante o kojima se dogovara pri sporazumijevanju. Međutim, pri komuniciranju s govornicima drugih »konvertibilnih kodova« oni pokušavaju govoriti, s više ili manje uspjeha, njihovim kodom, ako je to kôd s prestižem, odnosno koineom ako im je zajednička. Ako želimo dobiti tekst koji je sastavljen na kodu mjesnoga govora, u stvarnosti to je rijetko potpuno ostvarljivo, redovno dobivamo tekst koji pretežno jest u tom kodu, ali u njemu su umetnuti dijelovi sastavljeni drugim kodovima, i to na stupnju prebacivanja i stupnju interferencije, preklapanja, na svim jezičnim razinama²⁸. Svakako, problem je lakši ako je istraživač i sam govornik istraživanog mjesnog govora, ali to je samo iznimno tako. Teoretski uopće nema problema: što pripada drugom kodu, apstrahira se. Praktički je to teže provesti. Mora se primijeniti princip ovjerenosti. Istraživač uspoređivanjem donosi pretpostavke o tome što pripada određenom kodu, što ne pripada, i prikupljanjem novih potvrda, spontanijih ili anketom, eksperimentom, za što su već izrađeni određeni postupci u dijalektologiji, dolazi do nove, vjerojatnije pretpostavke koja potvrđuje ili pobija prvu. Te pretpostavke podliježu još jednom postupku, uspoređivanju s materijalom drugih takvih sustava koji su s prvim u odnosu djelomičnih sličnosti i razlika. Taj zahtjev proturiječi osnovnim principima striktno strukturalističke teo-

²⁷ Kako je teško izvršiti klafisikaciju i razgraničiti jedinice različitih razina u mnogim znanostima, među njima i u lingvistici, tako je često i u određivanju što je selo, odnosno mjesto. Na primjer selo Sv. Jana u općini Jastrebarsko, koja graniči sa Zagrebom, zapravo i ne postoji. Kad se kaže Sv. Jana, misli se na skupinu od nekoliko, istina, veoma bliskih i malih sela, i u tom slučaju ona su zaseoci, ili se misli na jedno od sela, Goricu, u kojoj je bilo sjedište općine i župe.

²⁸ Problematika interferencije u novije vrijeme najbolje je prikazna u knjizi R. Filipovića *Kontakti jezika u teoriji i praksi*, Zagreb, 1971. O pojmovima koji su ovdje upotrijebljeni govori se na str. 106. i dalje.

rije, ali u uvjetima dijalektne različitosti, svojevrsnog kontinuiteta, on je potreban jer može baciti novo svjetlo na konkretan materijal.

Kad je navedenim postupkom izdvojeno ono za što pretpostavljamo da ne ulazi u sustav određenog mjesnog govora, još uvijek imamo heterogen materijal. Tada opet analiziramo i donosimo pretpostavke što ide zajedno, što ne ide. Zapravo, taj postupak odvija se zajedno s prvim. Jer, ako se neki podatak koji imamo u korpusu nekog mjesta ne slaže ni u čemu s drugim podacima za koje smatramo da ulaze u naš sustav, zaključujemo da ne pripada tom sustavu. Na kraju ipak imamo pred sobom samo ono za što smatramo da ulazi u nj i potrebno je donijeti konačne sudove o tome. Rezultat će biti taj da ćemo dobiti više kodnih varijanti, kodova, koji će se u većini elemenata poklapati, a bit će različiti samo u nekima, i to jedne varijante će se uzajamno razlikovati u većem broju pojedinosti, druge u manjem. Jedan će se kod od drugog razlikovati manje, a od trećega više. Tu će se opet moći uspostaviti vrijednosni odnosi te će se odrediti osnovni sustav, kod, ili u našim terminima, osnovna, dominirajuća kodna varijanta. Naravno, to će biti učinjeno za svaku jezičnu razinu, sustav-dio, posebno. U okviru jezične zajednice pojedine kodne varijante vezane su za pojedine socijalne grupe (u malom) koje su dobne, obrazovne, migracione, porodične, teritorijalne (s obzirom na dijelove mjesta, ili čak pripadaju pojedincu, idiolektu). U modelu govora sve treba da budu sadržane, a ne samo osnovni sustav, dominirajući, i tu se slažemo sa Stankiewiczem, a ne s Avanjsovom. Naime, pri daljem dijalektološkom proučavanju te izuzetne pojave mogu biti korisnije od osnovne kodne varijante. Ne može se potpuno zapostaviti ni opis jednog idiolektu. Cilj, zapravo, i nije opis idiolektu, već lokalnog govora u cjelini, ali se od njega može polaziti. Postupak je takav da se opisuje jedan tipičan idiolekt kao osnovna varijanta, a odstupanja od njega navode se kao varijante drugih vrsta.

Tradicionalna dijalektologija u većini se i držala navedenih principa, intuitivno, jer stvari teoretski nisu bile račšišćene.

2. Drugo je značenje termina *sustav* — sustav jezičnih elemenata pojedinih razina koji čine određenu cjelinu s obzirom na druge jezične elemente koji opet čine cjeline suprotstavljajući se tako, po cjelinama, jedni drugima, a ne izravno jedan član drugom. Mogu se nazvati *sustavi-djelovi*, djelomični sustavi, ili podsustavi. U njemačkom je uobičajen termin *Teilsystem*.

Sve što je rečeno za jezični sustav u cjelini, vrijedi i za tu kategoriju. Praktično se u lingvistici uvijek i dolazilo do određenih postavki najprije u okviru takvih cjelina, i to najčešće fonološkog sustava jer je fonološka razina dosada najviše i proučavana. To vrijedi i za dijalektologiju. Valja ovdje ponoviti ono što je već rečeno, tj. da je fonološki pristup jeziku praktično primijenjen najprije u dijalektologiji, dosta prije de Saussurea.

Primjenu strukturalnih principa na jedan podsustav, fonološki, u dijalektologiji, točnije geografskoj lingvistici, teoretski je prvi raspravio Trubeckoj²⁹.

Uz fonologiju u dijalektologiji su se strukturalni principi najviše upotrebljavali u geografskoj leksikologiji (Wortgeographie). Susreće se već u radovima Gilliérona u kojima se naglašava unutrašnja uzročnost jezične promjene. Od tridesetih godina značajna je metoda *riječi i stvari* (Wörter und Sachen) s pojmom *predmetnog polja* (Sachfeld). Dalja proučavanja dovela su do pojma *leksičkog polja* i njegove strukturalne teorije³⁰.

3. Jedinstvo diskretnih jezičnih sustava djelomično sličnih i različitih u prostornom i vremenskom kontinuitetu nekog jezika kao cjelina treće je značenje termina jezični sustav. Diskretni jezični sustavi nisu tu slučajno slični, odnosno različiti, već postoje uzročno-posljedični odnosi.

Tako je jezik-idiom shvaćao i de Saussure. Te odnose i strukture proučava tzv. vanjska lingvistika jer se ne tiču funkcioniranja jezika kao »organizma«. Izrekao je nekoliko plodnih misli koje se odnose na tu jezičnu problematiku. Prvi je upotrijebio pojam *raznovrsnost u srodnosti*. Upozorio je na korelaciju i uzročno-posljedični odnos dijakronije i teritorijalne različitosti jezika, o čemu se dosta raspravljalo u dijalektološkoj literaturi: »Geografsku raznovrsnost treba svesti na vremensku raznovrsnost.«³¹ Veoma je precizan i teoretski dosljedan u pitanju podjele teritorijalnog, dijalektnog kontinuuma: »... ima samo prirodnih dijalekatskih karaktera, nema prirodnih dijalekata; ili, što se svodi na isto, ima toliko dijalekata koliko ima mesta. — Tako je pojam prirodnog dijalekata nesaglašljiv sa pojmom veće ili manje oblasti. Dve su stvari moguće: ili se dijalekat definiše sveukupnosti njegovih karaktera, i u tom slučaju treba se držati jedne tačke na karti i uzeti u obzir govor samo jednog mesta (čim se od tog mesta udaljimo, više ne nalazimo sasvim iste osobenosti) ili ćemo, opet, dijalekat definisati samo jednim njegovim karakterom; u tom slučaju, nema sumnje, dobijamo jednu površinu koja se poklapa sa područjem propagacije činjenice o kojoj je reč, ali nije, tako reći, ni potrebno isticati da je to veštački postupak i da tako ocrtane granice ne odgovaraju nekakvoj određenoj stvarnosti.«³² O tome je problemu najviše raspravljano u dijalektologiji i nuđena su različita rješenja. Nijedno se ne može po teoretskoj dosljednosti mjeriti s de Saussureovim, a takva, kako se čini, nisu ni moguća. Čak se imperativno zahtijeva odstupanje od teoretske dosljednosti da bi se postigli određeni praktički rezultati.

U tome, tj. u raščlanjivanju specifičnog sustava specifične strukture jezika-idioma i postoji najviše različitih mišljenja. Da jezik-idiom kao

²⁹ Trubezkoy, o. c.

³⁰ J. Goossens, *Strukturelle Sprachgeographie: Eine Einführung in Methodik und Ergebnisse*, Heidelberg, 1969, str. 23.

³¹ F. de Sosir, o. c., 237.

³² F. de Sosir, o. c., 241/242.

cjelina predstavlja takav sustav, uglavnom je općeprihvaćeno mišljenje, koje je više ili manje eksplicitno izrečeno u radovima pojedinih autora. Od autora do autora postoje i manje razlike u tako shvaćenom sustavu.

Već je navedeno da Trubeckoj smatra da se dijalektna različitost mora raščlanjivati strukturalnim kriterijima, a s obzirom na glasove fonološkim, jer su samo fonološke granice jasne, dok na fonetskom planu i kod etimološke distribucije (*die etymologische Verteilung der Phoneme in den Wörtern*)³³ postoje prijelazna područja.

Weinreich traži da strukturalna dijalektologija proučava »strukturalne konzekvencije djelomičnih razlika u okviru djelomičnih sličnosti«³⁴. Te činjenice proučava *sinkronijska dijalektologija*. S druge strane, imamo razvoj »djelomičnih razlika na račun sličnosti što je *divergencija* i razvoj djelomičnih sličnosti na račun razlika (adstrat, substrat, interferencija) što je *konvergencija*. Njih proučava *dijakronijska dijalektologija*. Weinreich uvodi i pojam *dijasistema* kao mogućnost da se pri proučavanju premosti jaz koji postoji između jezičnih sustava dijalektalnog kontinuiteta — ti su sustavi za Weinreicha, kako je izneseno, mjesni govori — koji su s jedne strane diskretni, a s druge stoje u specifičnom odnosu sličnosti i razlika. Dijasistem ili supersistem, kojim se izrazom Weinreich također koristi, to je sustav više razine, tj. obuhvaća više diskretnih sustava, ali ne bilo kojih sustava, već sustava koji su u specifičnom odnosu, između kojih postoje »one sličnosti koje ga (tj. dijasistem, M. L.) čine različitim od jednostavnog zbroya dvaju (ili više, M. L.) sustava«³⁵. To je u stvari, upotreba termina dijasistem kao sustava kako je definiran u početku ove točke, ali još nedorečeno. U tome značenju navedeni termin razvijat će se dalje u drugih autora. O dijasistemu u drugom značenju, kao formuli, bit će govora u idućoj točki. Weinreihu dijasistem nije uvijek znanstvena konstrukcija. Stvarni dijasistem postoji u bilingvizmu, uključujući bidijalektalnost, i odgovara graničnom sustavu (»merged system«).

Weinreich izražava nadu da će strukturalna dijalektologija stvoriti koncept »dijalekta' kao govora ili dijasistema s određenim jasnim definiranim obilježjima. On sam nije vidio rješenja pa kao dobar primjer u tim nastojanjima ističe napuštanje primjene isključivo lingvističkih kriterija i uvođenje izvanlingvističkih. Zbog nedostatnosti metoda tradicionalne dijalektologije proučavatelji švicarskih njemačkih govora pri raščlanjivanju dijalektnog kontinuuma dali su odlučujuću riječ sociološkim pojavama. Stvorili su koncept jezične areje (Sprachlandschaft) i centra i proučavaju dinamiku jezičnih areja s kulturnim arejama.

Stankiewicz se zalaže za strukturalne kriterije, i to fonološke u podjeli sustava u geografskom prostoru u »višu strukturu sličnosti ili konvergencije«,³⁶ koju sada i on naziva dijasistemom ili supersistemom. Dija-

³³ Trubetzkoy, o. c., 262.

³⁴ Weinreich, o. c., 390.

³⁵ Weinreich, o. c., 391.

³⁶ Stankiewicz, o.c., 47.

sistem daje zajednička obilježja dijalektima. Takav uzorak nije apstrakcija obilježja koja su konstanta u varijetetu bliskoodnosnih dijalekata, ali konstrukt je fiktivan. Stankiewicz uvodi pojam *zajedničke jezgre*, npr. fonema (the common core of phonemes),³⁷ koja je onaj elemenat sličnosti koji se toliko spominje u strukturalnoj dijalektologiji. S obzirom na korelaciju između zonalnih distribucija i vremenskih sukcesija, Stankiewicz naglašava da ona ima ograničenja u slučaju interdijalektnog kontakta.

Striktno strukturalni sinkronijski, i to fonološki kriterij za raščlambu dijalektne stvarnosti, za koje se zalaže Stankiewicz, znače u biti negiranje postojanja specifične strukture jezika-idioma kao sustava. Do te spoznaje kao da i on sam dolazi u svojim kasnijim radovima³⁸. Međutim, već je Trubeckoj u spomenutom radu govorio da se fonološki mogu komparirati i jezici koji nisu ni u kakvoj drugoj vezi, ali zato on govori o trovrstnim »glasovnim« razlikama: fonološkim, fonetskim i etimološkim. Upravo etimološke sličnosti i razlike onaj su elemenat koji čini dijalektu stvarnost. O tome piše i Ivić³⁹ s istom argumentacijom: srodne dijalekte povezuje identitet konkretnog jezičnog materijala, jezične supstance. Zbog toga za grupiranje dijalekata oni imaju veću važnost od strukturalnih kriterija.

Ivić je u više navrata raspravljao o strukturi dijalekatske diferencijacije. Ona s dijakronijskom diferencijacijom čini intersistem koji se suprotstavlja intrasistemima kao anorganski organskima. Intersistemne relacije mogu se objašnjavati samo genetski. Teritorijalna diferencijacija može se tumačiti teorijom rodoslovnog stabla i teorijom valova: »iako one u nauci često nastupaju konkurentno, ipak (ih) treba shvatiti komplementarno: one se ne isključuju već se dopunjuju«⁴⁰. Velik broj izoglosa koji čini strukturu dijalekatske diferencijacije daje »utisak nereda«, ali »se sav taj kaos i sva ta ogromna raznovrsnost mogu svesti na ograničen broj osobina relevantnih za tipološku karakterizaciju lingvističkih pejzaža«. Ivić se zalaže za kvantifikaciju tih osobina i statističke kriterije za raspodjelu lingvističkog pejzaža. Važnost dijalektnih razlika »sa svoje strane zavisi od njihove materijalne veličine, strukturalnog domašaja, broja zahvaćenih reči i frekvence tih reči«⁴¹. Tome treba dodati ono što je već rečeno, tj. da genetski kriteriji imaju u tome posebnu važnost. Smatra se također »da bi bilo opravdano insistirati na pojmu originalne dijalekatske crte, dajući tom terminu egzaktnu sadržinu: on označava crtu čija je area jedinstvena, ograničena i nije difuzna«⁴². Isticanje takve činjenice odgovara de Saussureovu prijedlogu za određi-

³⁷ Stankiewicz, o. c., 53.

³⁸ Usp. P. Ivić, *E. Stankiewicz, Towards a Phonemic Typology of the Slavic Languages*, Zbornik za filologiju i lingvistiku, III, (1960), str. 243.

³⁹ P. Ivić, *Importance des caractéristiques structurales pour la description et la classification des dialectes*, Orbis, 12 (1973), str. 117—131.

⁴⁰ P. Ivić, *Osnovni aspekti*... 99.

⁴¹ P. Ivić, *Osnovni aspekti*... 74.

⁴² P. Ivić, *Osnovni aspekti*... 96.

vanje dijalekta. Na drugom mjestu⁴³ Ivić ističe da klasifikacija dijalekata i nije bitna za dijalektologiju jer mnoge važne stvari u dijalektnoj stvarnosti nekog jezika klasifikacijama ostaju neobuhvaćene.

P. Garde razlikuje distinktivne i nedistinktivne izoglose, koje su rezultat divergentnog razvoja srodnih sustava. On daje tzv. dijakronijske strukturne kriterije za izdvajanje jedinica dijalektnih jedinica⁴⁴.

D. Brozović zalaže se za strukturalne i genetske kriterije u klasifikaciji dijalekata naglašavajući da je bitno njihovo »doziranje« tako da rezultat ne odstupa od »objektivne stvarnosti dijalekatskog terena«. Ne definira što podrazumijeva pod *objektivnom stvarnošću dijalekatskog terena*, ali kaže da bi to bila »u neku ruku korekcija pretjeranosti poznate krilatice (tj. de Saussureova stava, M. L.) da su izoglose jedina realnost, a svaka klasifikacija da je samo apstrakcija«⁴⁵. Međutim, na drugom mjestu i sam iznosi takav stav⁴⁶. Brozović je načinio i svoj prijedlog hijerarhije »dijalekatskih fenomena«, prilagođen slavenskim jezičnim kategorijama⁴⁷. Za dijalekatske jedinice višeg ranga od mjesnog govora, za koje je rečeno da predstavljaju specifičnu strukturu, Brozović upotrebljava termin dijasistem. Dijasistem je i idiom s rangom jezika, »a u jednom elastičnijem smislu možemo i grupacije organskih idioma s rangom jezika smatrati također svojevrsnim dijasistemima, ali s veoma visokim stupnjem apstrakcije«⁴⁸.

Moguš se slaže s Brozovićevim mišljenjem o važnosti i strukturnih i genetskih kriterija za klasifikaciju u dijalektologiji, naglašavajući da »kriteriji nisu jednaki po hijerarhiji: višeg su ranga oni koji pripadaju samo jednoj formaciji ili koji u jednoj formaciji obuhvaćaju veće područje«⁴⁹. Pri praktičnom određivanju kriterija za pripadnost nekog govora višem fenomenu daje prednost genetskim kriterijima.

Govoreći o čakavskom narječju, Finka kaže da je za pripadnost tome narječju bitna osobina »koja je isključivo relevantna za čakavsko narječje«⁵⁰. Po takvoj formulaciji, a i po navođenju osobina vidi se da autor daje podjednaku važnost i genetskim i strukturnim kriterijima da bi odmah zatim posebno naglasio važnost genetskih. Pojam *isključivo relevantna osobina* podsjeća na *originalnu dijalekatsku crtu* P. Ivića. Odnos genetskih i strukturnih osobina pri klasifikaciji prijelaznih dijalekata Finka označuje posebnom nomenklaturom za različite fenomene.

⁴³ P. Ivić, *O klasifikaciji srpskohrvatskih dijalekata*, Književnost i jezik, 1, Beograd, 1963.

⁴⁴ Usp. P. Ivić, *Osnovni aspekti* 89/8 i J. Goossens, o. c., 55.

⁴⁵ D. Brozović, *O strukturalnim* ... 74.

⁴⁶ D. Brozović, *Dijalekatska slika hrvatskosrpskog jezičnog prostora*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, sv. 8, Razdio lingvističko-filološki (5), str. 5—28.

⁴⁷ D. Brozović, *O strukturalnim* ... 77.

⁴⁸ D. Brozović, *Standardni jezik*, 14.

⁴⁹ M. Moguš, *Fonološki kriteriji za određivanje čakavskog narječja*, Radovi Zavoda za slavensku filologiju. 13. Zagreb, 1973, str. 23. i dalje.

⁵⁰ B. Finka, *O čakavskom identitetu*, *Suvremena lingvistika*, 7—8, Zagreb, 1973, str. 12. i dalje.

Razlikuje npr. *čakavsko-kajkavske govore od kajkavsko-čakavskih*, i to tako što »je u osnovi prijelaznog dijalekta ono narječje koje je u nazivu na prvome mjestu«⁵¹.

Teoretsko je svoje mišljenje o tome da jezik-idiom predstavlja također poseban sustav najtemeljitiše izložio R. I. Avanesov. Zbog toga citiramo dvije njegove definicije: »... ruski jezik kao cjelina ne čini prostu sumu s tog ili onog gledišta odijeljenih raznolikosti, koje su jasno međusobno razgraničene i predstavljaju u odnosu jednih na druge vanjske objekte, već čine sustav uzajamno povezanih različitosti od kojih se svaka s ovim ili onim različitostima drugih elemenata svoje strukture suprotstavlja drugim cjelinama«. Može se govoriti »o ruskom jeziku s teritorijalnog aspekta kao o složenom sustavu ili sustavu sustava-dijelova, uključujući u svoj sustav, s jedne strane zajedničke crte, bitne za svaki sustav-dio, s druge strane, crte koje razlikuju, koje su specifične za pojedine sustave«⁵². Avanesovu je diskretan jezični sustav, kako je već rečeno, mjesni govor gdje je isključen prostor i vrijeme, tj. na jednoj točki u prostoru i vremenu. U sustavu druge vrste, o kojem sada govorimo, mjesni govor predstavlja *mikrosistem*. Mikrosistem nije, dakle, sinonim za diskretan mjesni govor, već mjesni govor jes, odnosno može biti mikrosistem. Ukupnost mikrosistema nekog područja čini makrosistem, tj. sustav sustavâ, koji su karakterizirani s jedne strane zajedničkim crtama, s druge — crtama koje razlikuju jedne mikrosisteme koji ulaze u isti makrosistem od drugih mikrosistema. Neki makrosistem može ulaziti u jedinicu još višeg ranga, u drugi makrosistem, u kojem je prvi tada opet mikrosistem. Treba, dakle, razlikovati mikrosisteme koji su ujedno i diskretni jezični sustavi od makrosistema različitog opsega gdje su opet mikrosistemi onima većeg opsega. Makrosistem odgovara onome što drugi autori nazivaju dijasistem. Određeni strukturni jezični elementi u strukturi nekog makrosistema razlikuju istovremene, monokrone raznoteritorijalne, politopijske mikrosisteme, a mogu razlikovati i raznovremene monokrone mikrosisteme. Prema tome, može se govoriti ne samo o teritorijalnim makrosistemima i teritorijalnim varijantama jezičnog sustava, već i o vremenskim makrosistemima i vremenskim varijantama jezičnog sustava. Strukturni odnosi među članovima dijalektnih razlika, bez obzira na to da li se radi o vremenskoj ili prostornoj projekciji, jednaki su. Svaki razlikovni element raznih mikrosistema u sustavu mikrosistema po postanku je dijakronijski. Sustavi, mikrosistemi i makrosistemi, mogu biti: a. a. monokronijski monotopijski, a. b. monokronijski politopijski b. a. polikronijski monotopijski i b. b. polikronijski politopijski. Sustav a. a. je mjesni govor, koji je neizmjerljiv, diskretan, nema izoglosa. Sustav a. b. je makrosistem s uključenim prostranstvom, s dvodimenzionalnim izoglosama, topo-izoglosama; proučava ih opisna dijalektologija i geografska lingvistika. Ma-

⁵¹ B. Finka, *Čakavsko narječje. Der čakavische Dialekt der serbokroatischen Sprache*, Ruhr-Universität Bochum, Veröffentlichungen des Seminars für Slavistik, Bochum, 1968, str. 4.

⁵² R. I. Avanesov, *Lingvističeskaja geografija...*, str. 7. i 10.

krosistem b. a. sustav je s uključenim vremenom, s jednodimenzionalnim izoglosama, krono-izoglosama; one ukazuju na identičnost i razlike jezičnog sustava s isključenjem prostora i predstavljaju kategoriju povijesti jezika. Sustav je b. b. složen makrosistem s trodimenzionalnim izoglosama topo-krono-izoglosama, koje se odnose na područje povijesne dijalektologije. Snopovi topo-izoglosa izdvajaju dijalektne teritorijalne masive s određenim jedinstvom svog sustava. Svaka krono-izoglosa odvaja istovjetnosti i razlike u jezičnom sustavu u određenom odsječku vremena. Njihovi snopovi izdvajaju vremenske varijante jezičnog sustava, izmjene sustavâ, »kritične« prijelazne epohe. Na temelju tih snopova zasniva se strukturna periodizacija povijesti jezika. Krono-topo-izoglose pokazuju istovjetnosti i razlike u sustavu jezika u vremenu i prostoru. Njihovi snopovi koji prolaze na istom ili bliskom teritoriju u isto ili blisko vrijeme omogućuju da se razotkrije dinamika razvitka dijalekata, njihova povijesna smjena i pregrupiranje u prostoru i vremenu.

U okvirima određene razine jezičnog ustroja (na primjer fonološkog sustava, sustava fleksije itd.) struktura nekog makrosistema predstavlja model iz kojeg se pomoću određenih operacija može dobiti struktura bilo kojeg mikrosistema, tj. nekog od sastavnih dijelova makrosistema.

Što je ovdje izloženo, čini, prema Avanesovu, učenje o *dijalektnom jeziku* i njegovoj strukturi. Od toga treba razlikovati učenje o dijalektima jer se oni ne poklapaju s jedinicama iz strukture dijalektnog jezika, s mikrosistemima i makrosistemima. Dijalekti su posebni tipovi makrosistema »koji su karakterizirani različitostima u izabranom korpusu suodnosnih jezičnih crta«. Pri klasifikaciji dijalekata odlučujuću ulogu imaju socijalno-povijesni faktori. Od jezičnih važni su oni koji izdvajaju i suprotstavljaju veće kompaktne teritorije, čak i onda kada se radi o jezičnim obilježjima koja nisu relevantna za jezičnu strukturu, npr. o razlikama u materijalnom supstratu fonema koji je zajednički dijalektnom jeziku i ne mijenja suodnose elemenata fonološkog sustava. »Najveće značenje za izdvajanje dijalekata ima etnička i nacionalna samosvijest, vlastita ocjena i ocjena 'susjeda', elementi materijalne i duhovne kulture, povijesno-kulturne tradicije, prisustvo ili odsustvo jedinstvenog književnog jezika...«⁵³. Dijalekti su prije svega teritorijalne jedinice. Prema ovome što je rečeno vidi se da je Avanesovu dijalekt ono što su švicarski dijalektolozi nazvali Sprachlandschaft.

Prema svom shvaćanju dijalektne strukture Avanesov određuje što proučava koja znanost. Teritorijalnu raznolikost proučava opisna dijalektologija, a povijesni razvoj povijest jezika. Svaka od njih ima dva odjeljka. Prvi proučava strukturu dijalektnog jezika, a drugi dijalekte, dijalektnu raščlanjenost jezika. Prvi odjeljak modelira mikrosisteme i makrosisteme i proučava izoglose. Drugi proučava jezične i izvanjezične elemente, strukturu i faktore koji su uvjetovali nastajanje takve strukture. Prvi je odjeljak povijesti jezika povijesna gramatika, a drugi povi-

⁵³ R. I. Avanesov, *Opisatel'naja dialektologija...*, 306.

jesna dijalektologija. Ta druga proučava dijalekte u njihovu dijakronijskom razvoju; to je lingvistička kronogeografija.

Kako proizlazi iz onoga što je izloženo, može se izdvojiti sedam postupaka za raščlambu dijalektne različitosti: (1) raščlamba na temelju jedne osobine (bez obzira na vrstu osobine; za ostale mogućnosti pretpostavlja se uvažavanje više osobina), (2) na temelju strukturnih kriterija, (3) genetskih kriterija, (4) genetskih i strukturnih, (5) kvantifikacijom osobina (to bi bila samo razrađenija prethodna raščlamba), (6) na temelju socioloških kriterija i (7) dvostruka raščlamba. Navedene klasifikacije imaju jedan od dva cilja: jedne definiraju jedinice raščlambe kao sustave višeg ranga, u odnosu na diskretne sustave, koje nazivaju dijasistemi-ma, supersistemi-ma i makrosistemi-ma, druge raščlambe izdvajaju sociološke fenomene. Istina je da svi autori izričito ne govore o tome koje vrste jedinice žele dobiti, ali rezultate njihove klasifikacije nije teško svrstati u jednu od dviju navedenih vrsta. Pojedini autori (Avanjesov) traže i obje raščlambe. Iako takav postupak nije bez svog smisla, nije praktično dijalektalnu stvarnost dvostruko raščlanjivati.

Isto tako terminu *dijalekt* daju se dva značenja. Jednom dijalekt odgovara dijasistemu određenog ranga, drugi put se izjednačuje s jezično-kulturnom areom. Čini mi se da je za klasifikaciju u dijalektologiji najpogodniji postupak, za koji se zalaže i Brozović — da navedemo autora koji je predložio i hijerarhiju fenomena dobivenih tim postupkom, koji uzima u obzir genetske i strukturne osobine. (Brozović iznimno pribjegava čak i sociološkim.) Jedinice dobivene takvom raščlambom dijasistemi su različitih rangova, a dijalekt će biti jedan od njih određenog ranga.

4. Termin sustav u značenju grafičkog prikazivanja, odnosno prikazivanja u vidu formule dvaju ili više diskretnih jezičnih sustava, u pravilu sustava-dijelova, dolazi kao složenica *dijasistem*. Kao što je već rečeno, taj je termin uveo, i prvenstveno u ovom značenju, U. Weinreich. Pomoću dijasistema mogu se prikazati odnosi između bilo koja dva sustava koji imaju djelomične sličnosti. Teoretski je moguće načiniti dijasistem za dva ili više sustava tako da budu obuhvaćeni sustavi u cijelosti, znači trebao bi biti prikazan i sav leksik, ali time se ne bi postigla svrha zbog koje se dijasistemi rade, tj. da se na pregledan način prikažu razlike i sličnosti, jer bi to bila velika i upravo nepregledna formula. Zbog toga se rade samo dijasistemi sustava-dijelova, npr. niza vokala, leksičkog polja, ličnih prezentskih nastavaka itd. U praksi najčešće se rade samo dijasistemi za fonološku razinu, za što je uzorke dao i Weinreich.⁵⁴

⁵⁴ Donose se dva primjera dijasistema vokalizama. Prvi je iz Weinreicha, o. c. 393, a prikazuje odnos dvaju sustava koji se u svemu poklapaju:

$$1, 2 // i \approx e \approx a \approx o \approx u //$$

Drugi je primjer iz J. Goossensa, o. c. 19, a prikazuje odnos starovisokonjemačkog (Ahd.), srednjovisokonjemačkog (Mhd.) i novovisokonjemačkog (Nhd.):

$$\text{Ahd., Mhd., Nhd.} \left\| \left\| \frac{i}{i} \approx \frac{e}{\varepsilon} \sim \frac{\ddot{e}}{\ddot{a}} \sim \frac{a}{a} \approx \frac{u}{Y \sim U} \approx \frac{o}{\text{œ} \sim o} \right\| \right\|$$

Da bi se pojedini sustavi mogli uspoređivati s dijasistemima, uspostavlja se tzv. suodnosni sustav (Bezugssystem⁵⁵) kao baza za uspoređivanje. Takav sustav ne mora odgovarati nikakvu stvarnom ili suponičanom sustavu za koji se smatra da je raniji, zajednički stupanj u razvoju sustava koji se uspoređuju. Međutim, mnogo su svrsishodniji dijasistemi kod kojih je suodnosni sustav onaj sustav iz kojeg su se razvili sustavi koji se uspoređuju. Na taj se način može odrediti mjesto pojedinih sustava u strukturi jezika-idioma, nekog makrosistema i njihov razvoj. Mogu se postavljati i preispitivati hipoteze o uzrocima divergencija i konvergencija u razvoju na nekom području. Broj sustava koji se uspoređuju može ići od dva, koliko ih najmanje mora biti, do ukupnog broja sustava koliko ih ima u nekom jeziku ili čak u jednoj jezičnoj porodici, grani, npr. ukupan broj sustava koji se pojavljuje u germanским, romanskim ili slavenskim jezicima. Naravno, praktično to je također teško izvedivo.

Konstrukcija takvih dijasistema-formula omogućila je i skok u strukturalnoj geografskoj lingvistici. Kartografski se mogu prikazivati odnosi između fonoloških sustava, ali i to se radi samo za dijelove sustava, određenog dijalektnog prostora, dakle fonološki dijasistem nekog dijalekta. Prikazuju se strukturalni odnosi, inventarne i distribucijske karte, i genetski odnosi, razvojne karte i karte podrijetla⁵⁶. Konačni je cilj strukturalne geografske lingvistike tumačenje suodnosnih karata (Bezugskarten) koje se izrađuju na temelju prvih četiriju. One pokazuju odnos sustava koji dolaze na nekom području prema starijem sustavu koji im je polazište⁵⁷.

⁵⁵ J. Goossens, o. c.

⁵⁶ Inventarkarten, Distributionskarten, Entwicklungskarten, Abstammungskarten, usp. J. Goossens, o. c., str. 27. i 29.

⁵⁷ J. Goossens, o. c., 29.